В.Л. Гура, здобувач

РОЛЬ ТА МІСЦЕ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості становлення середнього класу в українському суспільстві, розкрито критерії віднесення до середнього класу, проаналізовано погляди на визначення середнього класу, показано економічні та організаційні передумови його виникнення та розвитку.

In the article middle class becoming features are considered in the Ukrainian society, the criteria of attributing to middle class are exposed, views on middle class determination are analysed, economic and organizational pre-conditions of it's rise and development are described.

Ключові слова: середній клас, соціальні верстви населення, соціальна група, підприємництво.

Keywords: middle class, social layers of population, social group, enterprise.

Однією із теоретико-методологічних та прикладних проблем сучасної економічної науки є розкриття та пояснення особливостей середнього класу в сучасному суспільстві. Важливість дослідження обумовлена тим, що ця соціальна група робить значний економічний внесок у суспільний розвиток в усіх розвинутих країнах. Середній клас в Україні, діяльність і культурні прояви його членів значною мірою визначатимуть напрями та успішність розвитку українського суспільства. Враховуючи те, що середній клас в Україні лише формується, особливо актуальним є дослідження процесів його становлення, структурування та набуття специфічних ознак порівняно з іншими верствами населення.

Дослідження ролі та місця середнього класу в соціально-економічній структурі суспільства здійснено в наукових роботах зарубіжних учених Н.Аберкромбі, З.Баумана, Ж.Бодрійяра, П.Бурдьє, М.Вебера, Т.Веблена, Г.Зіммеля, Е.Гідденса, Дж.Голдторпа, Е.Гоулднера, Б. і Д. Еренрайхів, М.Ківінена, М.Севеджа, А.Соренсена, М.Ніколауса, Н.Пуланцаса, Е.Райта, Д.Уррі та ін. Недостатньо вивченим є становлення середнього класу в процесі трансформації суспільно-економічних відносин у пострадянських країнах. Зокрема, тенденції формування середніх класів знайшли відображення у роботах таких російських та українських дослідників як О.Барановського, С.Бродської, В.Васильченко, Т.Заславської, Р.Громової, С.Макєєва, О.Куценко, Т.Чернецької, А.Щетиніної та ін.

Отже, метою статті є розкриття особливостей становлення середнього класу в Україні.

Ринкові механізми економічного розвитку, покладені в основу реформування економіки України, визначають необхідність формування середнього класу суспільства, як основи підприємництва, що забезпечує впровадження інновацій, виховання кваліфікованого персоналу, а також підтримання стабільності у суспільстві.

Термін «середній клас» використовується досить широко, хоча чіткого його визначення та належного теоретичного обґрунтування й досі не існує. Така невизначеність поглядів щодо поняття середній клас обумовлена різними підходами до розгляду соціальної структури суспільства та різними моделями економічного розвитку кожної окремої держави.

Розглядаючи середній клас з економічної точки зору, нас найбільше цікавитиме межа економічної забезпеченості (майном та доходами), вище якої можливе віднесення до цього класу, взаємовплив середнього класу та розвитку економіки, вплив різних форм господарювання (зокрема, підприємництва) на формування середнього класу.

Середній клас — це сукупність соціальних верств населення, які займають у стратифікаційній системі суспільства проміжне положення між нижчим класом (бідними) і вищим класом (багатими). У розвинутих країнах середній клас складає найбільш багаточисельну групу населення [4].

Термін «середній клас» вперше було зафіксовано 1766 року в «Оксфордському словнику англійської мови» [1, с. 12], але у сучасному розумінні він утвердився в Англії приблизно в середині XIX століття, а концепція «середини» була системоутворюючою ще для античного світоустрою: гармонія, симетрія та інші суспільні поняття спирались на принцип серединності. Поняття «середні верстви» стосовно суспільства використовував Аристотель [9, с. 4], який стверджував, що чим більшою буде ця середня частина суспільства, тим стабільніше буде саме суспільство.

На початку XX століття до середнього класу відносили дрібних підприємців. Але потім у розвинених країнах відбулося підвищення життєвого рівня кваліфікованих працівників найманої праці, яких також стали відносити до середнього класу.

На сьогодні не існує єдиних критеріїв виокремлення середнього класу. Зазвичай, як основні об'єктивні критерії, називають рівень освіти та доходів, стандарти споживання, володіння матеріальною або інтелектуальною власністю, а також здатність до висококваліфікованої праці. Крім цих об'єктивних критеріїв, велику роль відіграє суб'єктивне сприйняття людиною свого положення як представника «соціальної середини».

Згідно з недавніми економічними дослідженнями в США існує безліч рівнів достатку і освіти всередині статистичного середнього класу, тобто тих, хто заробляє від 25 до 95 тис. доларів на рік. На нижчому рівні середнього класу можна знайти людей, які закінчили коледж і які мають рівень доходу 30-40 тис. доларів. Навпаки, на верхньому рівні середнього класу знаходяться високоосвічені професіонали: лікарі, юристи, архітектори, інженери, які мають науковий ступінь, звання, і які заробляють значно більше 100 тис. доларів на рік [2].

У перехідних суспільствах важко точно визначити розмір середнього класу, окреслити його характерні риси та уподобання. Формування середнього класу в Україні, його зростання і зміцнення одночасно є соціальним, політичним і гуманітарним замовленням суспільства. У Росії середній клас складав 10-12% населення

напередодні економічної кризи 2008-2009 років. У 2008 році називалася цифра в 25% росіян. Ці дані оприлюднювалися, виходячи з середньомісячної зарплати на людину 500-3000 дол. [6], проте за розрахунками Всесвітнього банку середньомісячний дохід представника середнього класу починається з 3500 дол. [7]. У Білорусії 75,7% громадян оцінюють свій достаток як середній [3].

Американський підхід базується на визначенні річного доходу представників середнього класу в межах 25 – 100 тис. дол., українські автори В. Васильченко і А. Щетиніна [10, с. 212] називають рівень доходу у розмірі 2 – 10 прожиткових мінімумів на місяць на одну особу; О. Барановський [11, с. 110] обґрунтовує дохід у розмірі 1500 дол. на місяць на одну особу, так як частка витрат на харчування за цього рівня доходу становить менше 15%.

У країнах Європи до середнього класу належать люди з середнім рівнем доходу, а в Україні до цієї категорії належать люди, зарплата яких перевищує середню. Водночас експерт Центру антикризових досліджень запевняє: в Україні до середнього класу варто зараховувати не за рівнем доходу, а за обсягом споживчих благ. Оскільки в Україні ці блага дорожчі, ніж у Європі, то до українського середнього класу потрібно застосовувати вищу межу середнього доходу – в середньому 3000 доларів на місяць [8].

Британський соціолог Е. Гідденс [13, с. 26] усередині середнього класу виділяє дві основні категорії - «старий середній клас» і «новий середній клас». «Старий середній клас» складають дрібні підприємці, а «новий середній клас» складається з висококваліфікованих і середньооплачуваних найнятих робітників, як правило, зайнятих інтелектуальною працею. Вищий «новий середній клас» включає менеджерів і висококваліфікованих фахівців. До нижчого «нового середнього класу» відносяться вчителі, лікарі, офісні службовці і т.д.

Чисельність «старого середнього класу» (класу власників) скорочується і зростає частка «нового середнього класу». Зараз більшість середнього класу складають люди, джерелом доходу яких є їхня праця та професійні навички, а не володіння власністю.

Проаналізувавши погляди науковців на визначення середнього класу [2, 8, 10, 11], які сформувались під впливом історичного досвіду, їх можна розділити на три основні групи:

1. Середній клас ототожнюється із середнім прошарком, і розглядається виключно як статистичне поняття, а саме: до середнього класу відносять осіб, у яких дохід знаходиться в інтервалі між прожитковим мінімумом і практично необмеженими фінансовими можливостями.

2. До середнього класу відносять дрібних та середніх власників майна, тобто під середнім класом розуміють переважно мале підприємництво і близькі до нього групи (самозайнята частина населення). Головною ознакою середнього класу виступає власність на засоби виробництва, прагнення отримати прибуток.

3. Середній клас розглядається як «новий середній клас», тобто клас власників інтелектуального капіталу. Він виступає як рушійна сила постіндустріального суспільства, переходу до економіки знань.

Аналіз поглядів на визначення середнього класу дає можливість визначити його як велику соціальну групу, представникам якої притаманні спільні ознаки у веденні приватного господарства (самостійність, ініціативність, систематичність), що мають певний рівень освіти та доходів, здійснюють участь у всьому процесі відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання), а не лише у розподілі доходів.

У країнах із розвинутою економічною системою до ознак та критеріїв, що характеризують середній клас як явище, соціальний інститут і результат функціонування сучасної ринкової економіки відносять: рівень матеріального добробуту та стандарти споживання; рівень освіти, кваліфікації та професійно-кваліфікаційний статус; специфіку системи мотивації праці, в якій починають домінувати не економічні, а соціальні фактори; особливості професійної етики; спосіб і стиль життя; місце у системі власності; самоідентифікацію на основі групової ідентичності; здатність до самоорганізації; рівень впливу на прийняття рішень та ін. Сукупність критеріїв, за якими здійснюється розшарування суспільства, може варіюватися. Але найчастіше до нього входять рівень доходів, освіти, професійний рівень і стандарти споживання. Крім того, може враховуватися наявність у домогосподарстві «знакових» предметів, а саме дорогої побутової техніки, предметів розкоші та ін. Отже, на сьогодні основним критерієм віднесення до середнього класу залишається матеріальне забезпечення, тобто рівень доходів і наявність власності.

Середній клас – це, перш за все, власник засобів виробництва, власник капіталу. Основною формою багатства на сучасному етапі виступає власність інтелектуального капіталу, тому це дає можливість не обмежувати входження до середнього класу інтелігенції, тобто база середнього класу розширюється.

Дослідження теоретичних основ середнього класу вимагає обґрунтування економічних та організаційних передумов його виникнення та розвитку. До економічних передумов формування середнього класу відносять: економічний розвиток держави; розвиток підприємництва; зростання доходів населення; наявність власності, заощаджень (як похідні від зростання доходів).

До організаційних передумов виникнення та розвитку середнього класу можна віднести:

1) розробку системи законодавчих і нормативних актів, що сприятимуть формуванню середнього класу;

2) побудову громадянського суспільства з притаманною для нього інституціональною структурою;

3) створення інформаційної інфраструктури (інформаційне забезпечення: системи зв'язку; фінансові, економічні, правові консультаційні послуги; консультування);

4) розвиток міжнародної науково-технічної співпраці [11, с. 111].

Середній клас виконує важливі соціальні функції. Його представники сплачують податки і одночасно є значною споживчою групою. Крім цього, середній клас активно береже і поширює цінності та традиції своєї країни.

За оцінками експертів, до середнього класу в Україні належить не більше п'ятої частини населення. Деякі аналітики взагалі не виділяють в Україні представників середнього класу. Водночас у розвинутих країнах цей прошарок становить 60-70% [8].

Принципово важливою складовою приналежності до середнього класу, крім певного рівня доходу та освіти, є також соціальна активність, тобто, участь у громадських організаціях. На думку деяких вітчизняних експертів [8], європейського середнього класу в Україні немає. Деякі українці за рівнем своїх доходів можуть відповідати європейському середньому класові, проте більшість із них є соціально пасивними. Спостерігається певний феномен: навіть якщо використовувати виключно економічні параметри, то виявляється, що за рівнем доходу ми отримуємо впливову соціальну групу. Проте з точки зору політичних уподобань, представники середнього класу демонструють пролетаризованість свідомості, тому що виступають переважно за популістські підходи, притаманні нижчому прошарку суспільства. Яскравим свідченням цього були виступу дрібних та середніх підприємців проти прийняття Податкового кодексу наприкінці 2010 року.

Розглянувши характерні риси середнього класу, приходимо до висновку, що основою для його формування є розвиток підприємництва. Підтвердженням даної думки є наступне: за своєю економічною сутністю представники середнього класу та підприємці дуже схожі. Вони мають однакові характеристики – це економічно активні, відповідальні за своє матеріальне становище, самостійні у прийнятті рішень люди. Це дає підстави стверджувати, що саме підприємці є базовою складовою представників середнього класу, вони зберігають і відтворюють ознаки середнього класу, якісно удосконалюють їх. Розвиток таких форм підприємництва як малий і середній бізнес дають можливість підвищувати матеріальний добробут населення за рахунок отримання прибутку та створення робочих місць, сприяння зайнятості населення. Також підвищення якісного рівня та кількісного виразу основних соціально-економічних індикаторів рівня життя населення безпосередньо впливають на формування і чисельність середнього класу.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що роль та місце середнього класу в українському суспільстві залежить від наступних чинників:

- глибинних соціально-економічних процесів, пов'язаних із ринковою трансформацією економіки, змінами в організації та функціонуванні виробництва, розвитком продуктивних сил;

- соціально-політичних процесів, діяльності державних інститутів як одного з найважливіших механізмів збалансування, узгодження і гармонізації інтересів різних соціальних груп і верств, соціальної політики;

- соціокультурних і соціально-психологічних процесів, традицій, ціннісних орієнтацій та установок індивідів і соціальних груп, їхньої готовності до сприйняття змін та діяльності за нових умов [12].

Проблема створення в Україні європейського суспільства також стосується принципу розумної рентабельності усіх ланок сегмента споживання, зокрема:

— житлові витрати (оренда житла, опалення, електроенергія й інше);

— оснащення житла (меблі, побутові прилади, посуд, інструменти);

— послуги домоуправління (витрати на страхування тощо).

Усі ці речі та послуги мають бути в наявності і за такими цінами, що їх зможе придбати працюючий українець середнього класу [2].

В останні роки у суспільстві відбувається активний та незворотній процес утвердження механізмів приватної власності, розширення корпоративного та приватного секторів економіки. Проте створенню середнього класу найбільшою мірою сприятиме розвиток малого підприємництва, малих підприємств інноваційного характеру. Всебічна підтримка ініціативи молодих фахівців є визнаним шляхом у світовій практиці. Вони є ініціативними, працьовитими, освіченими та кваліфікованими, які спроможні створити потужний середній клас в Україні.

Література:

1. Авраамова Е.М. Средние классы в России. Экономические и социальные стратегии / под ред. Т. Малевой. — М., 2003. — 506 с.

2. Грек Н., Юхновський І. Бути чи не бути середньому класу в Україні? На жаль, підвищення мінімальних зарплат веде нас у протилежний бік від мети // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dt.ua

3. Дудина А. Что такое средний класс и есть ли он в Беларусии? // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mojazarplata.by/main/srednjaja-zarplata/news/in-country/srednij-klass?wi_skin=mmx

4. Ижевский Н. Средний класс на Украине: рассуждения о несуществующем // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://globalist.org.ua/novosti/society-news/srednijj-klass-v-ukraine-no12657.html

5. Кагарлицкий Б.Ю. Восстание среднего класса. — М., 2003. — 320 с.

6. Котова Ю. РОСГОССТРАХ пересчитал средний класс в России // «Бизнес-журнал Онлайн» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.business-magazine.ru/investments/private/pub296770

7. Офіційний сайт Всесвітнього банку // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.worldbank.org/eca/russian/

8. Ремовська О. Середній клас в Україні: який він // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/1838917.html

9. Спиркин Г.А. Философия: учебник. — М., 2010. — 66 с.

10. Спориш Ю.О. Вплив рівня інтелектуально-культурного капіталу на стиль життя середнього класу // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський збірник наукових праць. – Київ, 2009. – Вип. 43. – С. 211 - 219.

11. Ткаченко Т.П. Підприємництво як визначальний чинник формування середнього класу // Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2007. – № 5. – С. 109 - 112.

12. Україна: поступ у XXI століття: стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 р. // Голос України. – 2000. – 2 лютого. – С. 10.

13. Giddens A. Capitalism and modern social theory: an analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber. – Cambridge University Press, 2002 - 261 p.